

‘Translatio-imitatio-aemulatio, 1-3’

J.D.P. Warners

bron

J.D.P. Warners, ‘Translatio-imitatio-aemulatio, 1-3.’ In: *De nieuwe taalgids* 49 (1956), p. 289-295
en *De nieuwe taalgids* 50 (1957), p. 82-88, 193-201.

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/warn003tran01_01/colofon.htm

© 2001 dbnl / Erven J.D.P. Warners

Translatio - imitatio - aemulatio.

I. Vertalen.

Vertalingen van literaire kunstwerken en van wetenschappelijke geschriften leveren geen nieuwe meesterwerken op, maar kunnen voor de ontwikkeling van een cultuur van enorme betekenis zijn, en oorzaak of aanleiding zijn van het scheppen van nieuwe meesterwerken. Een vertaling van een tragedie van Sophocles of van een roman van Dostojewsky zal in het algemeen het oorspronkelijk niet overtreffen of zelfs maar evenaren; maar zodra een vertaling aan velen de gelegenheid schenkt Sophocles of Dostojewsky in eigen vertrouwde taal te lezen en te bestuderen, is het zeer wel mogelijk dat kunstenaars, zowel naar vorm als naar inhoud, nieuwe wegen vinden voor eigen scheppende werkzaamheid.

In de renaissance is de vertaling één van de belangrijkste kanalen, die de pas ontdekte griekse en romeinse letterkunde, welke met schier religieuze eerbied gelezen en bestudeerd werd door de kleine groep die de klassieke talen kende, naar ons land voerde. Het Grieks kon maar door zeer weinigen in ons land gelezen worden, het Latijn leverde weliswaar veel minder moeilijkheden op, maar ook de romeinse letterkunde zou niet die formidabele invloed hebben kunnen uitoefenen, indien vertalingen daarbij niet de helpende hand hadden geboden. In ons land waren slechts geleerden als Heinsius, Grotius en Vossius in staat om griekse auteurs in het oorspronkelijk te lezen en zo hun invloed op meest directe wijze te ondergaan. Maar Vondel zou zonder hulp van geleerde vrienden en van vertalingen de griekse tragedie nooit hebben kunnen lezen, terwijl hij ook bij latijnse teksten niet graag de hulp van anderen zou hebben willen missen.

Wat vertalen voor Vondel betekend heeft willen we eerst in grote lijnen nagaan, waarbij we ons door Vondel zelf en door zijn biograaf Brandt de weg laten wijzen.

Voordat Vondel zich is gaan toeleggen op het vertalen van klassieke schrijvers heeft hij zich eerst bezig gehouden met franse teksten. In 1620 verschijnt 'De Heerlyckheyd van Salomon'¹. In het voorwoord, gericht tot 'zynen Vrund den Heer Dierick Korver' schrijft Vondel:

'Evenwel myn Zangeresse leergierigh, heeft, om haer feylen aangewezen te zien, haer zelve willen onderwerpen uwe A. oordeel, het welck zy heeft ervaren te wezen gezond ryp en bezadight, zoo datze wenscht indien de Rymers malkanderen eenmael uytdagen om zonder bloedstorting om den palm of lauwerhoed te kampen: dat uwe A. de voorplaets onder de Scheydsmannen mooght bekleeden ten eynde het vonnis te billycker gestreken werde.'

Vondel vertaalde 'De Heerlyckheyd van Salomon' uit het Frans naar Du Bartas en de jonge dichter heeft nog maar weinig vertrouwen in eigen vertaalwerkzaamheid: hij wil niets liever dan dat zijn geleerde vriend hem op zijn fouten zal wijzen. Maar naast deze onzekerheid aangaande eigen kunnen beluisteren we in dit citaat ook een geheel andere klank, waaruit we kunnen afleiden op welke hoge waarde het vertalen

¹ W.B. II, 223 v.

geschat werd: een palm of lauwerhoed is gemoeid met de edele wedkamp tussen vertalers, die hun eigen letterkunde met deze arbeid verrijken. In een 'Voorreden', na de opdracht, gaat Vondel hier nader in op zijn bemoeiingen met dit werkstuk van Du Bartas:

‘Ick hebbe, Lezer, meermaels voorgehad mijn plumpe handen aen dit zuivere te slaen, maer vreeze heeft my altijd doen aerzelen, om dat ick ontzag, met ongewyde vingeren deze Arcke aen te tasten: en liet my vastelijck voorstaen dat geen gemeen Priester of Levyt, maer wel een hooger als ick geoorloft was zijn voetzool in dit heylige der heyligen te zetten.... Maer gelijk my vreeze zomtjids dede deynzen, alzo noopte my wederom een heymelijcke hertstocht om eenmael te zien hoe ick deze fransche Venus met een neerlands gewaed en hulsel zoude mogen toijen en opsmucken, en met Appelles ten toon zetten, om van nutte berispers mijn werck te laten keuren. Ick wickte. Ick waeghde 't... Latet u oock niet vreemd toeschynen dat wy wat tijds met vertalen spillen: een beroyd huysraed moet veeltijds van anderen wat te leen bezitten. En zoo ghy ons voorwerpt die boertery van d'Exter die onder de Paeuwen met geleende veeren dacht te proncken, wy voelen dat wy heerlijk getackt, en op ons zeer geraekt zijn, want wy brageren met het gene eens anders is. Maer eer ghy u aen onze rymen ergert, zoo bidde ick dat ghy eerst deze dingen op de ryge overweeght: 1. dat wy u een vertalinge en geen eygen vindinge ter hand stellen. 2. dat wy zoetelijcker hadden mogen vloeijen zoo wy ons niet nauwer aende tekst wilden binden. 3. dat mijn moeder my geen beter nederduyts geleert heeft.’

Vondel weet zich geen hogepriester die het heiligdom van de voorname kunst van Du Bartas mag betreden, maar een heimelijke hartstocht vervult de dichter toch om dit franse gedicht in de moedertaal te laten klinken. Welk een distinctie, welk een aristocratische bewogenheid van onze dichter, welk een grandioze eerbied voor de poëzie. Er is nog een motief dat de dichter tot vertalen aanzet: de arme van geest moet lenen. De dichter-in-opkomst moet zijn werk niet met eigen gedachten en eigen bespiegelingen vullen, maar hij zal de weg van de ekster moeten gaan, die zich tooide met de veren van de pauw. We komen nog nader te spreken over dit lenen en ontlenen, maar men beseffe nu reeds dat in deze werkwijze niets minderwaardigs ligt: vertalen is een zich aansluiten bij het door anderen bereikte. Het is niet in de eerste plaats de roeping van de dichter nieuw te zijn, maar hij is de schatbewaarder van het oude. De vertaler dient, herscheppende, te volgen, in oprechte eerbied voor het origineel. Vondel voelt dit zo sterk dat hij er met nadruk op wijst dat uit respect voor het gepresteerde door anderen de vertaler zich zeer nauw dient te houden aan de oorspronkelijke tekst, wat zo zijn bezwaren meebrengt: de vertalende dichter is zo gebonden dat hij eigen kunnen niet altijd kan tonen. En dan eindigt Vondel met die humoristische woorden: over een schonere taal heb ik niet de beschikking, de lezer moet het er maar voor doen, want mijn moeder heeft me het niet beter geleerd.

Een jaar na Vondel's zeer gedeeltelijke vertaling van Du Bartas vertaalde Zacharias Heyns het gehele werk van de franse dichter, behalve die gedeelten die Vondel reeds bewerkt had: Vondel's vertaling voegde hij tussen zijn vertaling in: een mooi voorbeeld van gezamenlijke vertaalarbeid, waaruit men Heyns' waardering voor Vondel's werk kan opmaken. Op zijn beurt is Vondel verrukt over de resultaten van zijn collega: hij ziet in Heyns de hogepriester die met het volste recht het heiligdom van Du Bartas mag betreden en hij eert hem met het volgende sonnet:

'S Taels onkunde hield tot noch veel Nederlanders buyten,
Die in het Heyligdom der Vrancken wilden gaen,
Alwaer Salustius ¹ stack lieflyck reuckwerck aen,
En volghde 't heyschaer Gods met duysend orgelfluyten:

Maer Zacharias als Hooghpriester quam ontsluyten
Dees Kerck beschildert met der ouder Vad'ren da'en:
Waer van de Geest getuygt in zyn geschreven bla'en,
En huwde aen *Bartas* stem den weerklang syner luyten.

1 Du Bartas.

Nu geven wy niet toe de Geesten van Britanjen,
Den smekenden Tuscaen, noch oock 't hooghmoedigh Spaenjen,
Noch wycken voor de prael van het Latynsche volck.

Wie lust heeft den Gascon in Nederduyts te hooren,
Die lees dit Godlyck boeck, en leen syn heylige ooren
Aen *Heyns*, die ons verstreckt eens grooten Dichters Tolck ¹.

Mocht Vondel zijn eigen vertalingen met een zeer critisch oog beschouwen, Heyns is voor hem de dichter die, vertalend, volledig geslaagd is. Wellicht spreekt de befaamde renaissance-hoffelijkheid een woordje mee, maar onder de fraaie formulering kunnen we toch Vondel's mening in alle oprechtheid horen klinken. Tot op het moment van de verschijning van deze vertaling bestonden er te veel landgenoten die niet in staat waren Du Bartas te leren kennen. Heyns heeft de taalbarrière doorbroken en de wijze waarop hij dat deed is voor ons zeer belangrijk: hij 'huwde' aan de stem van Du Bartas 'den weerklang syner luyten'. Heyns is in staat geweest de franse dichter te evenaren en zo heeft hij Nederland helpen opstoten in de vaart der volkeren; naast de spaanse, engelse en latijnse vertalingen kan de Nederlander nu trots wijzen op de zijne. Vondel herhaalt hier zijn beeldspraak: het heiligdom van Du Bartas' poëzie mag slechts betreden worden door een hogepriester, waarmee nogmaals de hoge taak van de vertaler aangegeven wordt, hoog, zowel vaktechnisch als cultureel. De beeldspraak is niet toevallig: zoals de hogepriester de tolk is van het goddelijke, zo is de vertalende dichter een tolk, die de lezers geen menselijke fantasieën voorzet, maar een boodschap van hoger oorsprong, van objectiever waarde.

In 1626 verschijnt Vondel's 'Amsterdamsche Hecuba', waarover Brandt ² het volgende meedeelt:

'Op dien beraamden voet (zoals vastgesteld was op de "Letterkunstige vergadering t'Amsterdam"), vertaalde Vondel, met hulpe van den Drost en Reaal, omtrent het jaar MDCXXV de *Troas of Troades van Seneka*, die men met den tytel van Koninginne der treurspeelen vereerde: waar toe zy met hun driën, ten huize van Roemer Visscher, den Hollandtschen Martiaal, en voedstervader der wetenschappen, daagelyks by een quamen. Uit die vertaalinge in prose braght Vondel dat treurspel in dicht, en gaf het sedert aan den dagh onder den naam van *Amsterdamsche Hekuba*; bekennde in d'opdraght, *dat verscheide vaders vaderlyk recht aan dat kindt hadden*; voorts zeggende, *dat men die Hekuba vry moght bezien en doorzien; dat ze niet alleen gebooren, maar ook herbooren was, zoo datze met recht twee- of drieboortige moght heeten*. In het dicht van dat Treurspel, daar Vondel geen helpers toe hadt, gelyk tot de vertaaling, hoewel de vertaaling zelf, (daar hy zyn deel in hadt) hem tot hulp verstrekte, zaagen nu de kunstkenners een majesteit van taale en hoogdravenheit die heerlyk was, en het Latyn op den voet volghde.'

En Vondel zelf schrijft ³:

1 II, 406.

2 Ed. Leendertz, p. 12.

3 II, 533 v.

‘Het wyse en geleerde breyn van eenen, wiens standvastigheyd de eeuwen doorleven sal (Hugo de Groot) heeft de Latijnsche Troas vereert met den tytel van *Regina tragoediarum*: Wy wenschten dat de Nederlandsche sulck eenen karbonckel in 't voorhoofd voeren moght, of datse ten minsten meer luysters van Seneca ontleent hadde. Dat wy uwe E. die in 't bysonder hayligen, en opdragen, geschied tot danckbaerheyd van de psalmen, die uwe E. ons toegesonden hebt, en waer mede wy niet weynigh vermaeckt waeren, als wy met greetige ooren den Goddelijcken galm van Davids harpe vingen, en hem met geene mindere soetigheyd in suyver Neerduyts hoorden geluyt slaen, als voormaels in 't Hebreeus de Hebreen in Iudea deden. Of wy hier alle eygenschappen onser moederlijcke taele, volgens het afscheyd der dichteren, wel hebben waergenomen: daer van sal uwe A. kunnen oordeelen:

als die hier t'huys hoort, en als een treffelijck litmaet onse letterkunstige vergaderinge niet weynigh vereerde.'

Vondel heeft, blijkens het getuigenis van Brandt, met Hooft en Reaal in het huis van Roemer Visscher bijeenkomsten gehad om gezamenlijke krachten in te spannen bij een poging een goede en vooral betrouwbare vertaling tot stand te brengen van de tragedie van Seneca. Brandt heeft ons over deze bijeenkomsten nader ingelicht:

'Hier werd gehandelt van d'eigenschappen der moederlyke taale. Men stelde verscheide regels, daar men zich in 't dichten naar hadde te schikken: ontrent het stuk der taalschikkinge, de t'saamenvoeging der woorden en naamen, het onderscheidt der geslachten, buiging der gevallen, en spelling van yder woordt.'

Ziehier een boeiende beschrijving van de voorbereidende werkzaamheden, die aan een waarlijk goede vertaling dienden vooraf te gaan: de moedertaal in opkomst was nog maar nauwelijks geschikt om een drama van Seneca op aannemelijke wijze weer te geven. Maar alle moeite aan de vervolmaking van het taalapparaat besteed werd met succes bekroond: wat Seneca in het Latijn kon uitdrukken, kon Vondel met de hulp van zijn vrienden ook bereiken. Dat was een overwinning die niet te overschatten is. De nationale renaissance bereikte een hoogtepunt nu bleek dat het Nederlands niet behoefde onder te doen voor het aanbeden Latijn, voor de grootheid van de romeinse antieke beschaving. De samsprekingen bij Roemer Visscher thuis brachten geen esthetische vragen te berde in de moderne betekenis van het woord, maar zuiver taalkundige. De technische kant van het taalgebruik stond in het middelpunt van de belangstelling: spelling, verbuiging, naamvalsleer en vooral ook syntactische kwesties. We bedenken meestal veel te weinig hoe elke nieuwe dichtergeneratie steeds weer de taal gereed moet maken als medium van menselijke expressiemogelijkheden. Hoe zeer in het bijzonder geldt dit voor de renaissancedichters van de jonge nationale nederlandse staat. We onderschatten ook vaak de moeilijkheden der technische vaardigheid die de dichter zich dient te verwerven voordat hij beginnen kan uiting te geven aan datgene wat er in hem leeft. Geen oefening tot verkrijgen van die taalvaardigheid is, naar de mening van de renaissance-auteurs, zo efficiënt als vertaalarbeid. Bij deze taalexercities snijdt het mes aan twee kanten: de eigen taal wordt gescherpt, en, indien men belangrijke teksten ter vertaling kiest zoals in Vondel's geval Du Bartas en Seneca, leert de dichter zijn grote voorgangers door en door kennen.

Brandt deelt ook mee dat de kunstkenner 'een majesteit van taale en hoogdravenheit, die heerlyk was, en het Latyn op de voet volgde' in Vondel's werk onderkennen. Voordat Vondel zich intensief had bezig gehouden met het Latijn had zijn literaire productie iets armoedigs, meent Brandt, maar juist het vertalen brengt hem tot groter en grootste hoogte:

'Noch zeer jong raakte hy al aan 't rymen, en toonde zynen aangebooren trek tot de dichtkunst: maar 't hadt noch in lang geen klem. Hier was wel geest van poëzye, maar 't geen dien geest most leiden en aanqueeken, ontbrak hem: kennis van taalen, om d'oude Latynsche en Grieksche Poëten

te lezen, en hoonig uit dien tym te zuigen;... Zijn eerste rymen waaren plat en zenuwloos: zich zelve dikwils ongelyk, somwyl zwetsende met woorden van anderhalven voet lang, die luidt schreeuwden, en weinig zeiden'¹.

¹ p. 8.

Maar nu is Vondel in contact gekomen met de grote Seneca en nu is hem een nieuwe wereld geopenbaard, die hem in staat stelt zijn dichterschap tot groter bloei te brengen.

Vondel, nog leerling in de school der humanistische geleerden, is nog niet geheel zeker van zijn zaak. Heeft zijn vertaling van Seneca wel luister genoeg aan het grote voorbeeld ontleend? De dichter hoopt dat Hubert, die op zó een voortreffelijke wijze de Psalmen vertaald heeft, dat hij het oorspronkelijk geëvenaard heeft, hem op zijn fouten wil wijzen, zodat het geheel nog beter, of althans beter kan worden. Op deze wijze leert de jonge dichter het handwerk van de poëet, in die tijd, naar het lijkt, zoveel meer een technisch bedrijf dan heden. Men vraagt zich af, in hoeverre Brandt gelijk heeft als hij Vondel's jeugdwerk van de hand wijst: waardeloos, wegens gebrek aan techniek. Wat er ook van zij, voor Brandt en velen van zijn tijdgenoten is het aanleren van het Latijn een eerste schrede op de goede weg. Hoofd zal op dezelfde wijze Tacitus vertalende zijn greep op de moedertaal vast en zeker voelen worden. En als we nog een modern voorbeeld mogen noemen: Boutens zou zonder zijn griekse studiën en vertalingen zijn oeuvre niet hebben kunnen opbouwen zo als hij gedaan heeft.

In 1639 verschijnt Vondel's eerste vertaling van een griekse tragedie: Sophocles' *Electra*, opgedragen aan Maria Tesselscha. De dichter begint zijn opdracht met de reden aan te geven die hem tot deze vertaling bracht ¹:

‘Gelijck een vryer met overlegh, en oordeel zijn hart, en liefde zet op een jonge vryster, die, om haere natuurlijcke schoonheid, aengebore bevalligheid, en voegelijck cieraed, bekoorlijck is; eveneens kreegh ick een' treck tot deze princes Elektra, of liever Electa, een uitgeleze dochter, uit... Agamemnon geboren; en herboren uit de harssenen van dien Atheenschen en zegenrijcken veldheer, Sophokles, die haer, tot verwondering zijner en der navolgende eewen, van ouds, op het toneel, te voorschijn broght,

Met vaerzen, schoejende op den leest
Van zijnen goddelijcken geest.

Meester Ioan Victorijn, in wiens mond Elektra bestorven is, prickelde ons zoo menighmael hier toe aen, tot dat wy ten leste waeghden, en deze doorluchtige Ionckvrouw, op onze wijze, Neerlandsch spreecken leerden, met hulpe van die hooghgeleerden Jongeling, Isaak Vossius; een loos vos, en wacker vernuft, om het Grieksche wild, hoe diep en duister het oock verborgen zy, op te snuffelen ... Oock is 't onmogelijck de redenen wel te binden, indien men gehouden zijnde de Grieksche koppelingen stip te volgen, niet met een ruim geweten wat vrymoedigh daer over heenen durf vaeren. Rijm en maet, waer aen de vertolcker gebonden staet, verhindert oock menighmael, dat de vertaelder niet zoo wel en volmaecktelijck naspreeckt, 't geen zoo wel en heerlijk voorgesproken word; en yet van d'eene tael in d'ander, door eenen hals te gieten, gaet zonder plengen niet te werck: een zaeck die ghy, wyze en vernuftige Ioffrou, maghtigh zijt te oordeelen, door ondervindingen in 't vertaelen van uwen Tuscaenschen

1 III, 641.

Tasso, zoo menigmael ghy voor Ierusalem, met zynen dapperen Buljon,
dien Christen oorlogh voert...'

Vondel spreekt hier ongetwijfeld vrijer over het vertalen dan hij voorheen deed. Het is duidelijk dat hij nog steeds zeer nauwkeurig vertalen als eerste eis stelt, maar het Grieks wijkt zozeer in structuur af van het Nederlands, dat hij zich zekere vrijheden wel moet veroorloven. Men kan niet, metrisch en rijmend, een griekse tragedie letterlijk vertalen; de nederlandse dichter moet het oorspronkelijk 'omdenken'. Maria Tesselscha zal, meent Vondel, ook wel ondervonden hebben dat vertalen geen sinecure is, nu ze bezig is Tasso voor het nederlandse publiek gereed te maken. De 'loos vos' Isaak Vossius heeft de dichter terzijde gestaan bij de enorme moeilijkheden

die het Grieks opleveren. In dit voorwoord staan nog talrijke belangrijke zaken, o.a. over de betekenis van de Electra, die we nu maar buiten beschouwing laten.

In de ‘Aenleidinge ter Nederduitsche Dichtkunste’¹ wijdt Vondel samenvattend tweemaal aandacht aan de betekenis van het vertalen. Tot de aankomende dichter zegt hij: ‘Hierom waer het geraden eerst eenige heilige of weereltsche historien, oock verzieringen, uit Virgilius, Ovidius, Amadis, en Bokatius te rijmen, om zich van de rijmkunste meester te maecten, en op de baen te geraken’. En even verder lezen we: ‘... en het overzetten uit vermaerde Poëten helpt den aenkomende Poeet, gelijk het kopieeren van kunstige meesterstukken den Schilders leerling’. Iets dergelijks ontmoeten we ook in het proza dat de Vergilius-vertalingen voorafgaat²: ‘Aldus kopieert men aeloude marmere en metale stambeelden, gedenckpenningen, schilderyen, en tekeningen van uitsteekende meesteren, om hunnen dapperen voortredt in de kunste, zoo veel het mogelijk zy, al hygende in te volgen, en te leeren, hoe veel weghs den nakomelingen, die steil naer den top der volkomenheit opklimmen, noch af te leggen staet’.

Ook de Ovidiusvertaling brengt ons een, ditmaal rijmende, beschouwing over de vertaalkunst en weer gebruikt Vondel de schilderkunst als parallel³:

Wie zich genegen vint de schilderkunst te leeren
 Moet d'allergeestighsten naeukeurigh naerbootseeren,
 Het voorbeelt gadeslaen, opvatten wat hem dien',
 En zulk een meester scherp naer zyne handen zien.
 Een leerling, wakker en leezuchtigh, eigent schrandere
 Aldus de handelinghe en trekken van een ander,
 En mengt de verf, en legt en bezichtze op haer maet
 Natuurlyk naer den eisch van 't beelt dat voor hem staet,
 Zoo net, tot dat het ooggh des kenners geen' van beiden,
 Den meester en schoolier van een kan onderscheiden.
 Ik wenschte Ovidius, van dichtlust aengeport,
 Dus 'achterhaelen, schoot de maght hierin te kort,
 't Vernoeught my echter, zoo myn starreboogh van verre
 Beschiet de hooghte van dees flonkerende starre,
 Verscheenen in haer kracht ten tyde van August,
 Die Mavors ketende, en den aertboôm help aen rust.

Het vertalen als leerschool voor de beginnende dichter, maar evenzeer voor de tot rijpheid gekomen dichter is een nooit te onderschatten oefening en een verrijking van de artistieke kunstvaardigheid, ziedaar de uitermate belangrijke functie van deze literaire arbeid, reeds door Cicero en Quintilianus in hun handboeken voor de aankomende redenaar enthousiast verdedigd⁴. Cicero vertelt hoe hij ook na zijn leerjaren een fragment placht te kiezen uit een geschrift van een groot grieks redenaar en dit vrij vertaalde. Het resultaat was dat hij zich steeds gemakkelijker in eigen taal leerde uitdrukken, en naar analogie van het Grieks het Latijn verrijkte. Quintilianus zegt ongeveer hetzelfde: geen beter oefening voor de redenaar dan vertalen, zoals Cicero o.a. deed toen hij Plato en Xenophon vertaalde. De Grieken toch, zegt

1 V, 484.

2 VI, 73.

3 VII, 377.

4 Cicero, De Oratore I, 155. Quintilianus, I. O., X, V, 2 vv.

Quintilianus verder, hebben zulk een rijkdom aan ideeën gehad, dat elk vertaler daar zijn voordeel mee kan doen. De techniek van vertalen eist

een uiterst nauwkeurig weergeven en voortreffelijke woordkeus. Het kan ook dienstig zijn geschriften in de eigen taal geschreven te parafaseren, een werkwijze die Cicero afkeurde. Vondel doelt op deze laatste leermethode als hij in zijn ‘Aenleidinge’ schrijft: ‘Het scherpt de zinnen, en maeckt een goede pen zich te gewinnen een zelve zaeck en zin op verscheide manieren te bewoorden, en zierlijck uit te drucken.’¹

Naast de ons nu bekende argumenten, die Cicero en Quintilianus aanvoeren om het nut van vertalen duidelijk te maken, heeft Quintilianus bovendien nog onder woorden gebracht wat zeker niet minder belangrijk is: het vertalen uit het Grieks brengt de vertaler in contact met de zo belangrijke ideeënwereld der Grieken. Natuurlijk heeft Vondel dit aspect ook overwogen, zoals impliciet uit meerdere citaten blijkt. We willen bij deze belangrijke zaak nog even nader stil staan.

Bij Brandt lezen we:

‘Het vertaalen zelf vond hy dienstig, om de gedachten van de grootste geesten tot in het merg te doorgronden, hunnen kunst en aardigheid hun af te zien, en zyne snaaren te leeren stellen op hunne toonen. Met dit oogmerk heeft hy verscheide stukken van d'ouden in prose overgezet: onder andere den dollen Herkules van Seneka: het groot klaagh- en smeekdicht van Naso uit Pontus aan Augustus, jaa ook de Herschepping; verscheide boeken van Lukanus en Papinius Statius, met Horatius Flakkus Lierzangen, en meer andere wercken: van welke alleen Horatius Lierzangen en zyne Dichtkunst (daar hy desgelyks de hulpe van Mostert en Victoryn toe hadt gebruikt) sedert in 't licht quamen².’

Een enkel voorbeeld moge laten zien hoezeer Vondel de inhoud der vertaalde werken op prijs stelde, hoe hij opzag tegen de wijsheid van de oorspronkelijke tekst: ‘Men hoort hier klaere vertellingen, gewichtige beraedslaegingen, gezonde, gezoute leeringen, en goude spreucken. Dit vervat inzonderheid het geen den sterfliicken menschen ten allerhoogsten oirbaer is, naemelijck, dat Gods uitgestelde straf endelijck schelmen en booswichten rechtvaardighlijck achterhaelt; welck leerstuk het zout, en een van de zenuwen der godvruchtigheid strekt’, schrijft de dichter in zijn Opdracht van ‘Electra’³.

J.D.P. WARNERS

1 Vs. 56.

2 p. 31.

3 III, 641 v.

II. Voornamelijk over de imitatio ¹.

In een vorig artikel ² hebben wij gezien dat vertalen voor de jonge dichter een eerste stap is op de weg naar technisch meesterschap, terwijl de inhoud der vertaalde werken van zeer groot belang kan zijn voor de geestelijke vorming van de vertaler.

Wie deze leerschool doorlopen heeft, staat overigens eerst aan het begin van zijn ontwikkelingsgang en het is geenszins de bedoeling dat de renaissancedichter nu, frank en vrij, gehoor geeft aan eigen verbeelding. De ware renaissancedichters van de 17e eeuw waren er zich bij voortdoring van bewust dat de oudheid, die onvoorwaardelijk in hun midden voortleefde, zulk een rijkdom in technisch en geestelijk opzicht omvatte, dat het loutere pedanterie zou zijn te menen uit eigen kracht nieuwe wegen te kunnen vinden. Zij kenden, uit de eerste of tweede hand, de Griekse en Romeinse theorieën der imitatie, en navolgen was het wat hun voor ogen stond: navolgen wat de theorie der navolging betref, navolgen ook wat in Rome en Griekenland aan onvergankelijks geschapen was.

Het is niet wel doenlijk alle aspecten van de imitatio in een enkel artikel te behandelen. Wij geven slechts inleidende opmerkingen.

Vondel kende, wel haast zeker alleen uit latijnse vertalingen, of, wat nog waarschijnlijker is, uit vertaalde citaten, het Griekse equivalent van imitatio, mimèsis, dat zowel bij Plato als bij Aristoteles een belangrijke plaats inneemt. Plato ³, die achter de zichtbare werkelijkheid een onzichtbare aanwezig achtte, kon de kunst alleen zien als de imitatie van de zichtbare werkelijkheid, die zelf weer een afschaduwing was van de idiële werkelijkheid. In zijn gedachtengang zijn kunstenaars mensen die slechts copieën van copieën maken en op deze gronden is de kunstenaar een man van weinig gewicht. Aristoteles ⁴ heeft aan de mimèsistheorie van Plato een nieuwe inhoud gegeven, waardoor de dichtkunst iets anders wordt dan zuiver copiëren; het wordt de daad van een scheppende visie, de dichter schept een nieuwe werkelijkheid. Zo kan de poëzie meer zijn dan een illusie, ze kan een openbaring worden van het meest eigene van het menselijk leven en denken.

In het voorbericht tot de *Edipus*vertaling ⁵ lezen we bij Vondel:

Aristoteles en Plato noemen de dichtkunst eene naerbootseeringe, hetwelck eigentlijcker op de tooneeldichtkunst dan op de kunst der heldendichteren past: want de heldendichter

1 Zie o.a. over imitatie: Dr. F. Veenstra, *Baeto*, p. 56 vv., Zwolle 1954. C.A. Zaalberg, 'Das Buch *Extasis*' van Jan van der Noot, p. 113 vv., p. 118 vv., Utrechtse dissertatie, Assen, 1954. S. Dresden: *Imitatie en Originaliteit*, 'Museum', maart 1955, 60ste jaargang, p. 2 vv.

2 Jaargang 49, p. 289 vv.

3 W.J. Verdenius, *Mimesis*, Leiden, 1949. J.W.H. Atkins, *Literary Criticism in Antiquity*, London, 1952, p. 51 v. Plato, *Rep.* 595c-602c.

4 *Poet.* 1418 a I.

5 W.B. VIII, p. 853 v.

laet de personaedjen niet regelrecht hooren; maer de tooneeldichter brengtze zelfs regelrecht, gelijk levendigh herboren, met hunne rolle te voorschijn. Onder de tooneelspeelen is het treurspel de naerbootseeringe van eenen doorluchtigen handel....

Het lijkt niet dat Vondel de meest eigenlijke bedoelingen van Plato en Aristoteles geheel tot hun recht laat komen in dit citaat, maar het is wel duidelijk wat hij hier zeggen wil: ‘naerbootseeringe’ is een zo reeël, ja, zo realistisch mogelijk weergeven der werkelijkheid; het epos *vertelt* over die werkelijkheid, maar het toneel laat haar *zien*. Daarom staat de toneelliteratuur het dichtst bij de nabootsing der realiteit.

In het werk van Vondel is overigens weinig nieuws te vinden over dit soort mimèsis. Het is altijd zijn overtuiging geweest dat het toneel o.a. op deze gronden superieur is en ook de schilder dient zijn best te doen om de werkelijkheid zo nauwkeurig mogelijk weer te geven:

Aldus geeft een kunstigh schilder elck dingh zijn eige verf. Wie de natuur allernaest volgt, die is de rechte Apelles en zoude, gelijk d'aeloude penseelen, niet alleen menschen, maer zelfs dieren en vogels verkloecken
1

Hoe interessant dit probleem van de ‘navolging der natuur’ ook wezen mag, het is voor ons nu niet het belangrijkste. Onze aandacht gaat uit naar die andere imitatie, de navolging van grote voorbeelden in de letterkunde.

Naast en vooral ook na de Griekse imitatietheorie staat een andere, ook Grieks van oorsprong, die de dichter voorhoudt, dat hij de grote voorbeelden in de letterkunde dient na te volgen. Wat is daar in oorsprong mee bedoeld?

De auteur van het prachtige geschrift *Over het Sublieme*, Pseudo Longinus², heeft het begrip mimèsis tot hendiadyoin verbonden met ζήλος, een middel om een voorstelling van mimèsis als ‘nabootsing’ in de gewone betekenis van copieren uit te sluiten. Voor Pseudo Longinus is mimèsis geen diefstal en geen blinde copieerlust. Voor hem is de inhoud van dit woord een werkzaamheid bestaande in het in afdruk weergeven van het model; het is een zielswerkzaamheid, door bewondering voor wat als edelschoon gezien wordt in beweging gebracht³. Navolging is niet het gebruik maken van dezelfde gedachten, maar de met die der Ouden overeenkomende kunstwettige hanteringen daarvan. *Hij* bootst Demosthenes niet na, die zegt wat van Demosthenes is, maar hij die spreekt zoals Demosthenes het doet. Bij het eerste komen we op het terrein van de dief en diefstal, wat Horatius noemt: der nabootsers slavenvee.

Ons modern idioom onderscheidt *nabootsen*, een klakkeloze bezigheid, en *navolgen*, met een zekere onafhankelijke afhankelijkheid, het schrijven in persoonlijke afhankelijkheid van een groot en bewonderd voorbeeld. We dienen dus het woord *imiteren* te begrijpen als vrijelijk navolgen, geestdriftig navolgen, nastreven, werken in de geest van een bewonderd auteur. Met het gebruiken van het woord *nastreven*, *terzijde streven*, is het derde woord, dat mede de titel van ons opstel vormt, in zijn

1 W.B. V, p. 489.

2 Zie bijv. J.Ph. Hoogland, *Longinus 'Over het Verhevene'*, 1936, Gron. diss.

3 Cap. 13 vv.

grondbetekenis gegeven. Met ζηλουv komt het latijnse *aemulari* vrijwel overeen, als het tenminste een persoon betreft. Met dat geestdriftige, dat ijverende in ζηλος correspondeert de voorstelling bij Pseudo Longinus van een bezieling die van een voorbeeld uitgaat. Iedere grote kunstenaar werkt dank zij de bezieling van musische oorsprong, naar antieke voorstelling. Maar Pseudo Longinus wijst hier een secundaire bezieling aan, die door het medium van anderer grootheid in de kunst ontstaat.

Uitermate belangrijk is dat moment van naijverig zijn op het reeds eerder bereikte, het na-ijveren, het wedijveren, wat Vondel weergeeft met *naar de kroon steken*.

In de romeinse retorica keert het begrip imitatie telkens terug, voornamelijk in de betekenis van het navolgen van grote schrijvers. Zeer uitgebreid spreekt Quintilianus over deze zaken. Voor Quintilianus staat het vast dat er voor redenaars geen betere leerschool bestaat dan het navolgen van de allerbeste voorgangers. Men dient overigens alleen datgene na te volgen wat men in anderen bewondert, een werkwijze die in alle kunsten zeer vruchtbaar kan werken. Bij de imitatie is een zeer fijn oordeel noodzakelijk, want ook de grootsten hebben fouten gemaakt; het slechte is natuurlijk niet navolgenswaard. Hieruit volgt dat copiëren uit den boze is, maar men kan van het nagevolgde leren wat compositie, wat verfijnd taalgebruik is. En dan dient er nog vooral dit bij gezegd te worden: alleen imiteren is niet voldoende, de schrijver moet trachten in heilige wedijver zijn voorbeeld te overtreffen ¹.

In de Italiaanse, Franse en Nederlandse geschriften van theoretici vinden wij steeds weer deze imitatie-theorie nader en op eigen wijze uitgewerkt. We wijzen hier slechts op de geschriften van Vossius en Franciscus Junius.

Gerard Vossius heeft een klein geschrift uitgegeven onder de titel *De Imitatione* ², waaruit we enkele zienswijzen willen lichten. De auteur wijst er op dat het voor de jonge dichter een slechte werkwijze is, als hij vele grote dichters tegelijkertijd tracht na te volgen; veel beter is het, zoals Quintilianus reeds opmerkte, één enkel voorbeeld vele malen en zeer diepgaand te bestuderen, dan zich te verwarren in een doolhof van voorbeeldige schrijvers.

Ook het beroemde beeld van Seneca vinden we geheel bij Vossius geciteerd: de werkwijze van de dichter is het best te vergelijken met de werkwijze van de bij, die zijn honing uit vele bloemen puurt en een produkt levert dat onvervalst zijn eigendom is. Ook hier blijkt weer dat de werkzaamheid van de dichter nooit copiëren kan zijn, maar dat de dichter zijn werken scheidt in vrije navolging.

Franciscus Junius ³ handelt bijzonder uitvoerig over imitatie en aemulatie, daarbij geen scherpe scheiding makende tussen de aristotelische navolging der natuur en de navolging van de grote voorgangers in de kunst. Dat Junius in zijn boek de zaak, die ons interesseert, behandelt in verband met de schilderkunst, is van weinig belang: in navolging van Horatius worden steeds parallellen getrokken tussen de literaire en beeldende kunsten. We beginnen met een mooi citaat, dat over de imitatie in het algemeen handelt ⁴:

Oock soo en moghen wy in 't minste niet eens twijfelen of 't grootste deel der Konsten, ghelijck den selvighen Quintilianus ellers spreeckt, steunt op d'imitatie, jae dat noch meer is, 't gantsche beleydt onses levens bestaet daer in, dat wy altydt vaerdighlijck naetrachten, 't ghene wy in andere hoogh achten. Dus is het dat de kinderen den treck der letteren naevolghen, tot dat sy de Schrijf-Kunst vast hebben: Die sich tot singhen begeven, letten op de stemme haerer Leer-Meesters: De Schilders nemen haer

1 Inst. Or. III. 5. 1.; X. 2. 1 vv., 14 vv., 19 v.

2 Amsterdam, 1647.

3 *Begin, Heerlijcke voortganch, en Grootdadigh vermogen der Wijdberoemde Schilderkunst der Antycken*, Middelburgh, 1675.

4 P. 7.

ghemerck op de wercken van haere voorgangers: De Bouw-Lieden schicken sich nae de gheluckige ondervindinghe der gener die voor hun wel-eer de Land-Neeringhe hebben ghepleghet. Wy sien eyndelick dat de beginselen van allerley wetenschappen sich doorgaens henen voegen nae 't een of 't andere voor-ghestelde voorschrift.

Fraai is ook het volgende ¹:

Ondertusschen moeten wy dit altoos met Quintilianus bekennen, dat ons d'oude soo vele Meesters en soo vele exempelen hebben naeghelaeten, dat dese onse eewe met recht voor d'alder gheluckighste gehouden mach worden, als de welcke uyt den suyren arbeydt der voorigher Meesters volkomen onderrichtinghe haelen kan.

Ook Junius weet dat alleen maar imitatie geen resultaten kan opleveren ²:

Blijckt dan uyt het gene alreede gheseyt is, dat ons de bloote imitatie seer weynigh profijts toe-brenght; Want die ghene de welcke noyt op haer eyghen beenen staen, seght Seneca, volghen haere voorgangers eerst in soodanighe dinghen, in welcke niemant van hun af en wijcket; daer nae in soodanighe dinghen, die als noch worden ghesocht. Nu soo gaet het immer vast, dat wy nimmermeer yet zullen ghevinden, soo langhe wy ons selven met het ghene alreeds ghevonden is te vrede houden.

We kunnen niet doorgaan met citaten, maar deze regels zijn nog onmisbaar ³:

't Ghene wy voor desen alreede voor ghehouden hebben, moet hier en elders wederom verhaelt worden; dat wy naemelick de kracht der oprechter imitatie niet behooren te stellen in 't nae-apen van d'uytwendighe verciersels, maer dat wy meest van allen d'inwendighe kracht des wercks moeten uyt-drukken.

Hier lezen we hoe de imitatie nooit iets uiterlijks dient na te streven, maar betrekking heeft op een navolgen van het wezenlijke.

We willen nu nog kijken wat Vondel over de imitatie heeft mee te delen. Ook hier dienen we weer een keuze te maken. Veruit het mooist heeft Vondel over het ons bezig houdende probleem geschreven in het proza dat aan zijn Vergiliusvertalingen voorafgaat ⁴. Hier komt een nieuw aspekt van het vraagstuk der imitatie ter sprake: welke waarde dient de dichter te hechten aan de originaliteit? Men moet weten dat in de 17e eeuw in West-Europa een literaire strijd gestreden werd tussen de aanhangers van Homerus en die van Vergilius. Voor sommigen (zonder twijfel een minderheid) was Homerus de grootste dichter aller tijden, die, naar de in zwang zijnde opvatting, uit het niets zijn werk geschapen had, zonder voorgangers of voorbeelden, werkend vanuit eigen onuitputtelijke scheppingsvermogen, niet een belangrijke figuur in de Griekse letterkunde, maar de alpha en de omega, begin en einde van het gerealiseerde begrip poëzie; Homerus was dus de dichter die niet imiteerde maar geheel zichzelf was. Daarnaast waren er de aanhangers van Vergilius, de Maronisten, die in de romeinse dichter hun leidsman en leermeester zagen. Weliswaar kon niet ontkend worden dat zonder Homerus Vergilius nooit geschreven zou hebben zoals hij gedaan heeft, namelijk in navolging van Homerus' epen, maar dit afhankelijke scheppen had

1 P. 12.

2 P. 23.

3 P. 30.

4 W.B. VI, 45 vv.

aan de andere kant zulke grote voordelen, en de imitatie van het grote voorbeeld werd zo weinig als een slaafs navolgen gezien, dat de Maronisten het gebrek aan originaliteit geenszins als een fout beschouwden.

Het hing nu maar van het eigen inzicht af, wie van beide dichters men het hoogst zou schatten: de volmaakt originele en van niemand afhankelijke Homerus, of de op traditie en navolging steunende Vergilius. In Nederland blijkt de grootste eerbied voor Vergilius gereserveerd te zijn; deze voorkeur kan ten dele begrepen worden uit de gebrekkige kennis van het Grieks, ter-

wijl bovendien Homerus vaak geacht werd te ruw te zijn, te heftig, te stotend voor de goede zeden; Vergilius is verfijnder en derhalve reeds hoger te eren. Slechts in het schielijke voorbijgaan wijzen we er op, dat Homerus, die geen voorgangers in de poëzie zou gekend hebben, noodzakelijkerwijs slechts de natuur kon navolgen, waarvan de ruwheid en de zedeloosheid het gevolg waren.

De standpunten van Homeristen en Maronisten heeft Vondel zeer goed samengevat en onze dichter, breed van blik en diep van begrip als hij was, heeft, hoewel oprecht Maronist de Homeristen toch naar hun waarde erkend. Hij schrijft o.a. over hun standpunt:

Dat men nu Eneas, een onvoltoit werck, van den eigenaer zelf ten viere verwezen, boven dat van Homeer, en den zoon boven den vader, den scholier boven den meester zette, was al t'onverdraeghaem; en de gansche Trojaen op den vorm van Ulysses dolinge en d'Ilias gegoten, en van Homeers draden geweven, ja dien Apollo dickwils van woorde te woorde nagezongen: het waren al geleende Fenixpluimen waer mede deze zwaen zich oppronckte. Want vont men niet in Maro, dat niet alleen Aratus, Hesiodus, Theokritus, Pindaer, Partheen, Pizander, Apolloon, en inzonderheit Homeer, maer oock Ennius, Livius, Andronikus, Lukretius en velen anderen toebehoorde, zoo dat de Roomsche Zanggodin zich schaemde in het licht bezien te worden! Hoe menighmael kan hy zijn voorgangers luister noch niet bereicken, en op het gebaende padt met gelijcke schreden involgen! Hoe menighwerf zoekt hy zijn sluickery kunstrooverij en gestole vonden door herstelling van zaecken, wisseling van namen en woorden, of andersins te verbergen, die evenwel niet nalaten door te schijnen. Maen en starren en zulcke nachtluchten mosten zich wachten het geleende licht zich zelve toe te eigenen, en de zon, waer uit zy glans schepten, met haren glans uit te daegen.

Een zeer polemisch fragment, direkt gericht tegen de, bij Homerus vergeleken, uitermate onbelangrijke Vergilius en diens aanhangers. Men begrijpe goed dat dit geen opmerkingen zijn van Vondel zelf, maar dat de dichter slechts objektief anderer mening weergeeft. Het zijn bepaald onaangename woorden die hier gebruikt worden om Vergilius' werkwijze aan te duiden. Behalve dat Maro uit Homerus op schier schaamteloze wijze stal, is er nog een hele reeks namen van Griekse en Romeinse auteurs te noemen, die evenzeer tot het vergiliaanse rayon van dieverijen behoorde. Maar de ergste aanklacht komt toch eerst daarna: zijn 'sluickery kunstrooverij en gestole vonden' weet Vergilius op de meest geraffineerde wijze te bedekken door kleinere of grotere veranderingen in het gestolene aan te brengen, waardoor herkenning niet zo gemakkelijk valt. Zo is Vergilius een dief die met voorbedachten rade en uiterst geraffineerd steelt.

De Maronisten hebben dezelfde historische gegevens op een wel wat positiever wijze weten uit te leggen:

Oock lochende Rome noit, dat Athene ouder was, en Latium in Griecken ter schole leggende, daer de borsten der wysheyt zoogh; gelijk Griecken, en met name Homeer, in Egypten d'eerste lessen leerde... Alle wijsgerige

volcken zochten licht by uitheemsche vernuften, en voeghden 'er het hunnen by, zonder eenigh verwijt te schroomen.

De navolging als bron van cultuur is hier in weinige woorden fraai en overtuigend getekend. Rome heeft nooit ontkend dat het veel, misschien bijna alles te danken heeft aan Griekenland; en achter Griekenland doemt het oude, wijze Egypte op, dat op zijn beurt Homerus ten voorbeeld gediend zou hebben. In het algemeen gesproken hebben alle volkeren, die wijsheid nastreefden, hun licht aangestoken bij andere volkeren, zonder zich daar ook maar enigszins over te schamen. Wie de traditie in de menselijke wijsheid, dat is ook de traditie in de letterkunde, niet erkent, wie in het algemeen niet wenst te zien dat traditie de slagader van elke cultuur is, is een barbaar. Hij lijkt op het

paard, waarover Vondel spreekt in het begin van zijn *Aenleidinge*, dat maar wat rond rent, zonder door een berijder in het goede spoor geleid te zijn, en dat zonder zweep en sporen van het rechte pad afwijkt. Zonder de tucht der traditie wordt het van nature mooiste talent nooit geleid naar zijn hoogste prestaties.

Samenvattend voegt Vondel hier nog aan toe:

Wat van nabootsen, ontleenen, sluicken en stroopen, of andersins te zeggen viel, dit was nu boven al beantwoord, met den voorgangk van Homeer en zijne lantslieden, die oock elders hun stof byeen zamelden en lessen haelden; zoo stont het niet te misprijzen, dat Maro zijne wijsheit en aertigheid, en 't alleredelste uit allen dichteren en Wijzen zoogh, gelijk de honingby haren nektar uit allerlei beemden, bloemen en kruiden treckt. Het streckt oock Homeer tot geen kleine eere, dat zulck een geest... hem boven alle anderen naeryverde; aengezien hy niemant in heldenpoëzy waerdiger kende, waer tegens zijn yver om den palmtack moght worstelen. Eigen behagen, en niemants deughden te willen bekennen hadden menigh vernuft onder gehouden, terwijl Virgilius, van dit gebreck vry, dapper zijn voordeel dede, met elck op zijn waerde te schatten, en zoo wacker in te volgen, tot dat hy hen te boven geraeckte, en Koningk en meester van de renbaen bleef. Wou de Nijt Virgilius over de hekel halen; met grooter schijn van reden was Homeer gehekelt: dat hy het by den goddelijcken Maro niet meer dan een wijfke van gemeenen slagh by een Joffer magh halen: dat hy straetdeuntjes, die om mostert liepen, slechts op andere voeten zette, aen een schakelde, en eenen zwier gaf: dat vele gezonde harssens menigthe van ongerijmde beuzelachtige en kinderachtige dingen in hem aentekenden, en ons rieden te schuwen: dat zijn byvoeghelijcke namen dickwils kinderachtigh luiden, laf smaecken, en ter plaetse niet dienen.

In de eerste plaats merkt Vondel op dat het met de zo hoog geroemde originaliteit van Homerus ook wel minder gunstig gestaan zal hebben dan men zich meestal in het Homeristenkamp voorstelde: ook Homerus heeft voorgangers gehad. Na het beeld van de bij voegt Vondel nog een nieuw en wel wat zonderling argument aan: het is een hele eer voor Homerus dat Vergilius hem de eer heeft aangedaan hem na te volgen. Daarna wordt er op gewezen dat elke nieuwe generatie haar voordeel moet doen met datgene wat een vorige tot stand gebracht heeft, waarbij men bedenken moet dat door deze werkwijze van traditioneel voortbouwen de verfijning der letterkunde voortdurend toeneemt, een opvatting die, hoewel niet de enig juiste, toch een kern van waarheid kan bevatten. In ieder geval geldt dit, naar Vondels mening, voor Vergilius die 'een Joffer' is in vergelijking met Homerus, 'een wijfke van gemeenen slagh'.

Minder gelukkig lijkt Vondel te zijn als hij de imitatie ter sprake brengt in zijn *Aenleidinge*:

Zoo ziet men den besten meesteren de kunst af, en leert, behendigh stelende, een' ander het zijne te laten... Aldus heeft Virgilius, de Prins der Poeten zelf, oock van Homeer en anderen vele ontleent, en uit de Griecsche taele met zulck een oordeel ingevoert, dat hy 'er onsterflijcken

lof uithaelde. Evenwel indien ghy eenige bloemen op de Nederlantschen Helikon plucken wilt, draegh u zulcks, dat het de boeren niet mercken, nochte voor de Geleerden al te sterck door schijne.

Dit voorschrift aan de jonge dichters blijft, hoe lang en hoe vaak we het ook lezen, om het zacht te zeggen, uiterst merkwaardig: zo stelen dat niet iedereen op het eerste gezicht duidelijk zal zijn wie de bestolene is. Het enige dat tot verdediging aan te voeren is, dat vele poetica's uit de renaissancetijd spreken over stelen, alsof dat in de letterkunde de gewoonste zaak ter wereld zou zijn.

Of is het toch wellicht mogelijk deze 'diefstal', dit getrouwelijk imiteren in Vondels gedachtengang aannemelijker te maken? Is er, buiten de weloverwogen begeerte klassieke theorieën en klassieke auteurs na te volgen, in Von-

dels eigen christelijke denken iets te vinden, wat als fundament voor de imitatiedrift zou kunnen gelden? Is de navolgingsdrang de gelovige dichter niet zo eigen, dat de literaire imitatie als een vanzelfsprekende theorie aanvaard kan worden?

We zagen dat de Homeristen het opnamen voor de originaliteit, voor het ‘navolgen der natuur’, voor de menselijke en ongebonden fantasie. Vondel heeft nimmer gepleit voor een dergelijk standpunt; Vondel heeft nooit origineel willen zijn in die zin, dat hij bijvoorbeeld de stof voor zijn tragedies zelf bedacht; hij is altijd gehoorzaam geweest aan de voorschriften op literair gebied, aan literaire vormen; hij heeft altijd geloofd aan de autoriteit der klassieken en aan die van de geleerde De Groot en Vossius. In dat opzicht is Vondel de gelijke van vele grote tijdgenoten in ons land. En hij kon eenvoudigweg zo volgzzaam zijn, omdat hij van jongsaf de autoriteit van de Bijbel erkende en aanvaardde, zowel in zijn doopsgezinde jeugd, als later na zijn bekering. Tot geen prijs wilde de dichter de bijbelse waarheid vervalsen of ook maar enig geweld aandoen: navolging van de Bijbel in het letterkundige, navolging van Christus in het gewone leven liggen niet zo heel ver van elkaar verwijderd. In zijn *Aenleidinge* waarschuwt Vondel voor het experiment, voor de overschatting van eigen kunnen, voor het al te eigene en het al te eigenzinnige. Het zintuigelijk waarnemen, het afgaan op indrukken en impressies, stonden bij hem niet hoog aangeschreven in theorie¹. Boven zintuigelijke waarneming stelt hij allereerst het geloof, dat zijn oorsprong vindt in het luisteren naar Gods Woord, het innerlijke luisteren van de mens die oren heeft om te horen. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de dichter zijn bewonderenswaardig oeuvre opbouwt op dit luisteren naar de Bijbel, op de waarheid van het goddelijk getuigenis.

Naast het Woord Gods is er ook nog het woord der mensen, dat, wel beluisterd en goed begrepen, direkt of indirekt, van het grootste gewicht kan zijn. Naast de overtuiging dat de poëzie er bij gebaat is zich te ontwikkelen in de lijn der imiterende traditie, is er bovendien het geloof dat het diepste menselijke woord afschaduwing kan zijn van een hogere waarheid. Vergilius, die volgens een zeer oude overlevering gedicht zou hebben over de geboorte van Christus, de Griekse tragici en zo vele andere dichters hebben in hun werk een diepe, ‘verbloemde’ wijsheid aan de lezers van later eeuwen overgeleverd en het blijft de plicht van de dichter, al luisterend en verklarend, deze wijsheid opnieuw te gebruiken, opnieuw leven in te blazen. Hieruit mag niet geconcludeerd worden dat het mensenwoord gelijk van waarde zou zijn aan het goddelijke Woord, maar literatuur kan wel een menselijke en dus onvolmaakte ‘naerbootseeringe’ zijn.

Vondel was in de hoogste betekenis van het woord auditief; de schilderkunst heeft hem maar zeer ten dele aangetrokken, namelijk alleen voorzover de schilder zich liet leiden in de keuze zijner onderwerpen door het geschreven woord; het afbeelden van de ‘werkelijkheid’, zoals deze zich aan het oog vertoont, had zijn liefde niet. Vondel kende de begrippen natuur en genade en hij erkende dat de genade, zoals de Bijbel hem die leerde, van een andere rangorde is dan de natuur; zo kon het haast niet anders dan dat hij geschreven bronnen als uitgangspunt koos voor zijn literaire arbeid.

J.D.P. WARNERS

1 Zie Vondels gedicht bij de allegorische plaat bij zijn *Altaergeheimenissen*, IV, 647. Over dit gedicht binnenkort meer.

III. *Aemulatio*.

Over de *aemulatio* spraken we reeds met een enkel woord in ons vorig artikel ¹: een terzijde streven, een bezielde worden door een voorbeeld, een edel wedijveren. Voor een nadere beschouwing van de literaire praktijk kunnen we het beste uitgaan van een plaats bij Horatius, waar het werkwoord *aemulari* voorkomt ²:

Pindarum quisquis studet aemulari,
Ille ceratis ope Daedalea
Nititur pennis, vitreo daturus
Nomina ponto.

Bij Vondel aldus vertaald ³:

Wie toeleghet, o Iulus, met zyn' toon,
Zelf Pindarus te steecken naer de kroon,
Betrouwt zich als de reuckelooze zoon,
Op wasse vlogels.

Bij deze Horatiaanse ode tekent Wilkinson ⁴ aan:

Horace is the first Roman whom we know to have studied Pindar. He echoes him several times in the first three books; but it is in the fourth that he reveals the extent of his admiration. At the outset, in the second ode, he emphasises the risk - *dulce periculum* - of trying to emulate him, a risk that others may be well advised to take, though not himself.

Horatius imiteert dus een vereerd Grieks voorbeeld, maar erkent dat hij nooit in staat zal zijn, dit voorbeeld te overtreffen.

In hetzelfde jaar, dat Vondel de bovengenoemde Horatiaanse ode vertaalde (1640), schreef hij twee andere gedichten, die eenzelfde, naar namen gevarieerde, beginregel hebben en waarvan het overige der eerste strofe duidelijk navolging is van Horatius, zowel wat bouw als inhoud betreft. Het eerste gedicht is gericht tot Daniel Mostert en bevat een lofzang op Horatius, zoals de Romeinse dichter er één schreef op Pindarus. Het begin luidt aldus:

Wie Flakkus pooght te steecken naer syn kroon,
Die tart als Pan Apolloos hoogen toon,
En krijght in 't end den welverdienden loon
Van Midas ooren ⁵.

Het andere gedicht is gericht tot Kornelis van Kampen, die een Psalmvertaling gemaakt had. Het eerste couplet luidt:

Wie David pooght te steecken naer zijn kroon,
Die terghet, als Lucifer, den hooghsten troon,
En word geschupt uit dat oneindigh schoon

1 Jaargang 50, p. 82 vv.

2 *Od. IV*, 2.

3 *W.B. IV*, p. 66. Prozavert. *W.B. VII*, p. 527.

4 L.P. Wilkinson: *Horace and his lyric Poetry*, Camb. 1946, p. 89.

5 *W.B. IV*, p. 61.

Des grooten Vaders ⁶.

Voorts lezen we aan het slot van dit gedicht:

6 *W.B. IV*, p. 53.

Ghy, KAMPEN, moght dit t'elckemael bevroên,
 Wanneer uw geest in nederduitschen schoen
 Nastapte dien Hebreuschen kampioen,
 En dappren zinger,
 Die levend uitdruckt al wat hy beseft,
 En zo verzinckt, en zoo de maet verheft,
 Dat zy op 't allerhardste voorhoofd treft
 Gelijck zijn slinger ¹.

 De berregh Sion is zijn Helikon:
 De klare cederbeeck zijn hengstebron:
 De wet en wijsheid Gods de kuische non,
 Die hem leert schryven ².

En het slot:

O onnavolghelijcken Harpenaer,
 Die 't lierspel dooft van Flakkus en Pindaer,
 En alle Vorsten prickelt met uw snaer;
 Uw oud gebeente
 En asch is lang verstoven en verrot,
 Uw purper lang verslonden van de mot,
 Maer uw muzijck, vol ziels, leeft noch by God,
 En zijn gemeente ³.

Er is een verschil tussen de ode van Horatius en het eerste gedicht van Vondel aan de ene kant, en Vondels tweede gedicht aan de andere kant: de eerste twee zijn namelijk *lofliederen* op Pindarus en Horatius en spreken van de onmogelijkheid in eigen taal een gedicht te schrijven, in navolging van het vereerde voorbeeld, dat beter zou zijn, dat het zou evenaren of naar de kroon zou steken. Het derde gedicht, Vondels lofzang op de Psalmen, gaat uit van een *vertaling* der Psalmen, waarbij de aemulatiegedachte evenzeer op de voorgrond treedt.

De overeenkomende gedachte in deze trits is duidelijk: Wat Pindarus voor Horatius is, is Horatius voor Vondel. Maar terwijl Horatius Pindarus, en Vondel Horatius zo hoog stelt, blijkt uit het derde gedicht dat de koninklijke Harpenaar David, op zijn beurt, zowel Horatius als Pindarus overtreft, naar Vondels mening.

Waarom is David de dichter die de aemulatiwedstrijd overtuigend wint, waarom spreekt Vondel, in sporttermen, van 'dien Hebreuschen kampioen'? De grond van deze overtuiging kan niet in formele redenen gezocht worden: Vondel heeft, bij een steeds groeiende kennis van klassieke dichtvormen, zich gaarne aangepast en onderworpen aan de superieure vormenrijkdom der klassieke dichters en aan de theoretici. We vinden dat hier b.v. fraai bewezen in de hier genoemde drie gedichten: Horatius wordt geloofd in een Horatiaanse ode, maar evenzeer eert onze dichter de Psalmist in deze klassieke vorm, en niet op psalmodiërende toon. De voorbeelden uit het gehele werk van Vondel liggen voor het grijpen. Maar de klassieke letterkunde, hoe ook in ere, kan niet wedijveren met de wezenlijke *inhoud* van geschriften en liederen van Joods-bijbelse oorsprong. David overtreft zowel Pindarus als Horatius.

1 vs. 9 vv.

2 vs. 85 vv.

3 vs. 233 vv.

Wie de Psalmddichter wenst te overtreffen, speelt eenzelfde rol als Lucifer, wat voor Vondel nog al wat wil zeggen. De Psalmen leven bij God en de christe-

lijke gemeente voort, zo veel eeuwen na het leven van de Joodse koning-zanger. Met deze duidelijke gradering wil Vondel een waardehiërarchie opbouwen, die tot het meest essentiële van zijn levensovertuiging en zijn artistiek inzicht behoort. Boven alle zangers staat David, uit wiens geslacht Christus geboren zal worden, David, die niets minder dan de berg Sion als zijn eigenlijke Zangberg mag beschouwen, wiens hengstebron ‘de klare cederbeek’ is en wiens Muze Gods wet en wijsheid is, een inspiratiebron van grandioze hoogte en diepte. Daarna volgen eerst de klassieken, hun navolgers en vertalers.

Nogmaals: deze competitie heeft twee duidelijk onderscheiden aspecten: een vormaspect, geïnspireerd op en in navolging van de Ouden, en een inhoudsaspekt, dat zijn fundament vindt in de Bijbel, het niet te overtreffen boek. Elke dichter verliest de edele wedkamp als hij met David in het strijdperk treedt. Wedkamp is hier het meest juiste woord, want het geheel maakt zeer sterk de indruk van een literair-sportieve competitie.

Een ander voorbeeld, waarbij in een geleende, geïmiteerde vorm door een nieuwe, belangrijker, aemulerende inhoud de overwinning behaald is, zien we tot stand komen in 1642. Vondel vertaalt in dat jaar Ovidius' ‘Heldinnebrieven’¹ in proza, zich aldus dit klassiek-literair genre, al vertalende, eigen makend. Het doet er niet veel toe, dat deze vertaling gebrekkig bleef; voor Vondel is het een voorstudie geweest, want in hetzelfde jaar verschijnen zijn ‘Brieven der heilige Maeghden, Martelaressen’². Christelijke heldinnen betreden nu het toneel, christelijke levens- en denkwijzen nemen de plaats in van heidense. Als inleiding begint Vondel met een ‘Opdracht aen de Heilige Maeght’, waarin we o.a. lezen:

Door ootmoet hebt ghy zelf Godts hart gewonnen.
Ghy spant de kroon, o puickkroon aller vrouwen!
 De loftrompet van uw benijde Faem
 Vult hemel aerde en zee, met uwen naem;
 Een naem, waer in wy Christus kercken bouwen.

En de slotregels, waarin Vondel zijn onmacht tegenover dit onderwerp erkent:

't Beteekende is veel eer 't geen ick u wyë:³
 Dat *overtreft* 't borduursel myner schacht.
 O Zeestar! licht my zoo, in 's weerelts nacht,
 Dat IESUS troost my aenblicke in MARYE.

Zo doet Vondel, ondanks beleden dichterlijke machteloosheid, zijn verzen zegevieren over zijn klassieke voorbeeld; zijn weg leidt van klassieke heldinnen en helden naar christelijke martelaressen en wijdt zijn werk aan de vrouw, die *de kroon spant*.

In de Opdracht van Gysbrecht van Aemstel⁴ lezen we:

Beneffens dit inzicht [nl. ‘dat onze eige zaecken ons meer ter harten gaen, dan die van vreemden en uitheemschen’] prickelde ons hier toe de

1 *W.B. IV*, p. 327.

2 *W.B. IV*, 429 vv.

3 *'t Beteekende*: in de voorafgaande regels heeft V. twaalf martelaressen door symbolische voorstellingen aangeduid. We lezen hier dus: Niet de symbolen, maar de betekenis hiervan wijd ik U, o Maria.

4 *W.B. III*, p. 521.

genegentheid, om eens (waer het mogelijk) den schoonen brand van Troje t'Amsterdam, in het gezicht zijner ingezetenen, te stichten, na het voorbeeld des goddelijcken Mantuaens, die een vier ontstack, dat geuriger en heerlijcker blaectt dan de hemelsche vlam, die den fenix verteert; gelijk hy d'eenige fenix is, in wiens schaduwe het ons lust (zijn wy des waerdigh) laegh by der aerde te zweven.

Het is algemeen bekend, en Vondel laat ons in geen enkel opzicht in het ongewisse, dat figuren en omstandigheden van en in de Gysbrecht ontleend zijn aan Vergilius' Aeneis:

't Aeloude Troje word herboren,
En gaet te gronde in 't gloeiende Amsterdam.
Ons Amstel zal een Xanthus strecken,
Geverwt van bloed: de Kermerlandsche vlam,
Als 't Griexsche vier, de daecken lecken.
't Bestormt stadhuis, dat zweemt na Priams hof.

Kristijnen strecken hier Kassandren,
By 't hair gesleurt. De bisschop Gozewijn
Besprenckelt als Priaem d'autaeren:
Daer Pyrrhus woed en moord, in Haemstees schijn,
En geen Klaeris noch griize hairen
Verschoont. de helsche en goddeloose Vries
Geen snoode Vlysses wijckt in boosheyd.
Noit leê Heleen door 't schaecken dit verlies,
Dat door des schenners trouweloosheid
Vrouw Machteld deê. De schalcke Vossemeer
Bootst Sinons aerd na in 't stoffeeren ¹.

Zo gaat Vondel nog enige tijd voort om de parallellie tussen zijn stuk en Vergilius' verhaal duidelijk te maken. En de dichter hoopt in de schaduw van Vergilius, al imiterende, zijn bestaansrecht te kunnen bewijzen. Op twee belangrijke punten wijkt Vondel van het Vergiliaanse verhaal af: hij heeft het 'nae 's Landts ghelegentheyd verduytscht', een methode van vrije navolging, waarvan de Renaissance overvol is, en hij is het heidense verhaal voorbijgestreefd door het in de Kerstnacht te laten spelen, de pius Aeneas tot de vrome Gysbrecht omvormend.

Van het aemulerend verchristelijken kunnen we ook bij Revius prachtige voorbeelden vinden. Revius heeft het werk van Hooft goed gekend en het naar zijn waarde weten te schatten, maar de predikant leefde in de stellige overtuiging, dat het sierlijk gedicht van de Drost zou winnen, indien de inhoud veranderd werd, met behoud, zo veel mogelijk van vorm, verstechniek, beeldspraak, enz..

In het gedicht 'Geboorte' ² 'steelt' Revius een vers van Hooft uit de Granida ³, zoals de dichter trouwens boven het gedicht aangeeft. De befaamde regels van Hooft bijv.:

Vreesdy niet dat de Satyrs, daer
U eens mochten nemen waer,
En beknellen,
'T sijn gesellen,
Die wel nemen t'uwer spijt
'T geen daer een harder lang om vrijt.

worden bij Revius:

Vreesdy niet dat Herodes daer
U eens worden sal gewaer,

1 *W.B. III*, p. 523 v.

2 Jacob Revius: *Over-Ysselsche Sangen en Dichten*, uitg. W.A.P. Smit, A'dam 1930, I, p. 191.

3 *Gedichten van P.C. Hooft*, uitg. Leendertz-Stoett, deel II, p. 154, vs. 39 vv.

En bestellen
Sijn gesellen
Die met een soo grammen moet
Dorsten na u onnosel bloet?

Of bij Hoof t ¹:

Vluchtige nimph waer heen so snel?
Galathea wacht u wel,
Dat u vlechten
Niet en hechten,
Met haer opgesnoerde goudt
Onder de tacken van dit hout.

Vrijer gebruikt bij Revius ²:

Pauli Bekeeringe.
Bloedige wolf, waer heen so snel?
Saul, Saul, wacht u wel
Dus verbolgen
Te vervolgen
Hem die alle dinck vermach,
Of u genaect een quaden dach.

Uit het hierboven gezegde en geciteerde mag zeer in het kort blijken hoezeer het aemuleren, meer naar de inhoud dan naar de vorm, het heidense verruilend voor het christelijke, met handhaving van de klassieke of eigen Nederlandse vorm, direkt te maken heeft met de imitatie.

Bij Vondel is de aemulatie niet alleen een vruchtbaar literair procedé, maar zelfs de grondslag van zijn gehele wereld- en geschiedbeschouwing. Het materiaal, dat het bewijs voor deze stelling zou kunnen leveren, is in een artikel niet onder te brengen, en we zullen dus genoegen moeten nemen met enkele voorbeelden.

De christelijke aemulatiegedachte van Vondel, die het mogelijk maakt het heidendom naar inhoud te overtreffen, vindt uiteraard haar oorsprong in het geloof dat de diepste en dus onovertrefbare openbaring Gods in Christus gegeven is; vandaar dat, om een voorbeeld te noemen, het kerstspel van 1637 het verhaal van Vergilius achter zich laat. Christus is het eenzame en volmaakte hoogtepunt van de goddelijke openbaring. Deze openbaring wordt voorafgegaan in de gedeeltelijke goddelijke openbaringen bij Joden en heidenen, als de Romeinen, de Grieken en in zekere mate ook bij de Egyptenaren. Deze situatie brengt de uiteindelijke en ook betrekkelijke waarde van Jodendom en Oudheid als vanzelf met zich mee: hun wijsheid is overtroffen door de wijsheid en waarheid van Christus, die niet te overtreffen is, waarmee het voorchristelijke geenszins waardeloos geworden is.

De zaak die ons hier bezig houdt is door Vondel reeds in het voorwoord van zijn eerste toneelstuk, het Pascha, voortreffelijk en fundamenteel gesteld ³. De dichter begint met een aantal uiterst belangrijke opmerkingen over de oude en *wijze* heidenen, die ervan overtuigd waren dat de verdorven mens zeer traag is in het nastreven van een deugdzaam leven, waarmee een overeenkomst tussen christelijk en heidens denken gesuggereerd wordt. Twee wegen bewandelen de heidenen om de deugd aan te wakkeren: langs indirecte weg door ‘eenighe Poëtische Fabulen, ende verzierde ghedichten’, waarmee in eerste instantie de mythologie bedoeld is, schone verhalen

1 id. p. 18.

2 id. p. 236.

3 *W.B. I*, p. 163 vv.

met een diep verborgen strekking, en de direkte weg van 'Regulen ende Wetten',
die eveneens

een intensivering van het deugdenleven bedoelen. Deze gedachte werkt Vondel dan verder uit door er op te wijzen dat in het bijzonder het toneel geschikt is tot zedelijke voorlichting: ‘oude Historien ofte vergheten Geschiedenissen’ worden gedramatiseerd, waardoor vergeten wijsheid weer tot nieuw leven wordt gewekt. Het klassieke toneel, meent Vondel, leert de toeschouwer ‘de trappen der deughden’ te beklimmen.

Na aldus de waarde van de klassieke mythologie, moraal en toneel te hebben aangeduid, lijkt de overgang van Vondels betoog nogal wonderlijk: hij gaat over op de betekenis van de joodse eredienst met haar ceremoniën en voorschriften, met haar offer- en Tempeldienst. Dit alles is voor Vondel niets anders dan ‘een voorspel van tghene men inden toekomenden Messias te verwachten hadde’. Zoals onder het mythologische verhaal veel wijsheid verscholen lag, die, omgewerkt tot toneelstuk, zeer belangrijk was, zo is ook de joodse eredienst een ‘toneelspel’, een ‘mythe’, waarin de diepste waarheid zich ten dele afspiegelt, maar het is toch ook weer niet meer dan een voorspel, een inleiding op de komende dingen. Als Christus gekomen is, is de Waarheid eerst openbaar en voor die tijd speelt de waarheid zich af in spiegeling en voorafschaduwing.

En dan vervolgt Vondel met een passage die ons tot des dichters meest eigenlijke doel voert:

Want doen desen alderheylighsten Hooghenpriester ende Koningh alder Koninghen quam, doen hadden alle wettelijcke letterlijcke Priesteren ende Koninghen Juda hun rolle volspeelt ende wtghedient: want in Christo houden alle beelden, schaduwen en figuren op ¹.

Zoals het toneel der heidenen een afspiegeling is van menselijk leven en menselijke waarheid en ook, in zekere mate, van goddelijke waarheid, zo is de Joodse eredienst een ‘toneel’, dat een afschaduwing is van de komende Christus, die de rol van priesters en koningen overbodig maakt. Het spel is uitgespeeld: in Christo houden alle beelden, schaduwen en figuren op. Christus overtreft heidenen en Joden, sterker: Hij maakt hen, hun kunst en hun eredienst in principe volledig overbodig, en vanaf Christus' presentie op aarde is niet alleen de niet-christelijke, maar ook de christelijke kunst in wezen ‘slechts’ toneel. Het aemulatiepunt der wereldgeschiedenis is in Christo; voor zijn leven was er afschaduwing, na zijn leven is er bespiegeling en afspiegeling van datzelfde leven. De dichter moet in beelden spreken: tot iets anders is hij niet in staat, maar altijd rijst achter het beeld van de dichter: Christus, in dewelke geen beelden zijn.

In een opdracht van ‘De Heerlyckheid van Salomon’ ² lezen we

... de gedichtlievende Lezer word van een aerdsche tot een Hemelsche glori opgetogen: zoo dat hy Salomon vergetende, opstyght voor de voeten van Christus aller Koningen Koningh, wien alle macht in Hemel en op aerde gegeven is, en inde welcke de volheyd der Godheyd lichamelyck woont, en alle schatten van wysheyd en kennisse verborgen zyn.

1 *W.B. I*, p. 165, vs. 84 vv.

2 *W.B. II*, p. 226.

Veel uitvoeriger spreekt Vondel over deze zaken in het ‘Aenden Leser’, voorafgaande aan ‘De Helden Godes’³, waar de dichter een aantal figuren uit het Oude Testament en de apocriefe boeken bezingt:

Zie ick den eersten aerdschen Adam gevallen, ick gedenck aen den anderen hemelschen,... Zie ick Abraham al bestorven het mes trecken om zijnen eenigen Isaac te offeren: my schiet

3 *W.B. II*, p. 309.

in den zin hoe God de Vader de weereld alzo lief gehad heeft, dat hy zynen eenigen Zone gaf tot den smadelycken dood des kruysses ...

Zo gaat de rij voort: Jozef op de troon in Egypte doet Vondel denken aan Christus, evenals Mozes, Aaron, Josua, Gideon, Simson, David, Salomo, de profeten.

Op, *mutatis mutandis*, dezelfde wijze hanteert Vondel de heidense oudheid. In de woorden gericht tot de ‘Gedichtlievende Lezer’, die ‘Hierusalem Verwoest’ voorafgaan ¹, noemt Vondel de heidenen weliswaar blind, wat betekent: onkundig van de heilsfeiten, maar hij erkent toch ook dat ze ‘eenighsins gedroomt en gevoelt’ hebben wat God eigenlijk van de mens eist.

In hetzelfde voorwoord vinden we nog enkele bijzonder illustratieve opmerkingen:

En zullen wy met Euripides Seneca en andere Poëten dingen nae den palm, dat is, om wie van ons beyden hooghdravender en uytnemender zaecken verhandelt: de Ioodsche Stammen van wegen haer afkomst zijn by ons niet leeger geadelt als de Phrygen by haerlieden. De Dochter Sion wijckt niet voor Hecuba, noch Ierusalem voor thien Troyens. Ginder was de Kerck van Minerve: hier des Heeren Tempel dat zesenviertighjarige getimmer, het welck aller uytheemschen oogen in Syrien lockte, en waer in de Nijd niet als enckel schoonheyd verachte. Daer stond het Palladium: hier school de Arcke des Verbonds bedeckt met goude Cherubynen, en meer heylighdoms elck om het heerlijcxste. Oock is de Iordane die den Israeliten weeck, en de Beke Cedron over de welcke Iesus gingh meerder als Xanthus. Davids burght gaet Ilium te boven. Zy hebben het Griecxsche leger, wy de Roomsche heyrkrachten aengevoert. Hare Oversten en voorbarighste waren Agamemnon en Menelaus, Achilles en Pyrrhus: mijn Veldheeren zijn Vespasiaen, de strijdbare Titus zynen zone en andere... Wederom, die verzierde twist rees uyt Paris oordeel: deze uyt Pilatus vonnis. Gene Scheydsman oordeelde Venus te gevalle om de schoone Helena: deze Rechter den Ioden om de Keyzerlijcke gunst. De een gaf een gewaende Godinne den twistappel als het verdiende pand van hare schoonheyd: de ander leyde den betuyghden levendigen Zone Gods het Kruys op zijn schouwderen als verschulde straffe van zijn mismaecktheyd. Cytherea behield op Ida den zege: Christus wierd op Calvarien gedoemt. en zoo voort. ²

Veel simpeler lezen we over hetzelfde in de beginregels van het bekende gedicht ‘De Kruisbergh’ ³, waarin de Griekse Zangberg geheel de mindere blijkt te zijn van de Kruisberg:

De schoonste roode roosen groeien
Op geenen Grieckschen Bergh, o neen,
Maer op den Kruisbergh hard van steen...

1 *W.B. II*, p. 83.

2 *W.B. II*, p. 93 v.

3 *W.B. III*, p. 601.

In de berijmde opdracht bij de ‘Maeghden’ vergelijkt Vondel weer zijn stof met de stof van de klassieke tragedie en weer kiest hij voor het drama, dat een christelijke treurstof biedt ⁴:

Euripides, die wyze, 't wyze Athenen
Deed schreien, om het moederlijk geschrey
Der Biddenden, die om haer zoonen steenen,
Op dat men hen een uitvaert toeberey.
't Hooghdraevend dicht van Sophokles geleide
Het levend lijck van Oedipus naer 't graf,
Te Kolon, daer die blinde balling scheid
Van Antigoon, heur vaders oogh, en staf.
Wy zingen hier van Sphinxen, noch Oedippen,
Noch heimlijck graf, waer van Koloner yst;
Maer tuigen klaer, met stomme Maeghdelippen,

4 *W.B. III*, p. 711.

Van Ursuls asch, daer Kolens roem uit rijst.
Dees stof kan ruim 't gebreck van geest vergoeden.

Hier stort niet een Makaria ter neêr,¹
 Maer Duizenden, al zalige gemoeden,
 De dood getroost, *alleen tot Christus eer.*

 Geen Amazoon is met die hoop gebleven,²
 Voor Trojes vest, als mijne Koningin;
 Die, na heur dood, gekroont in 't eeuwich leven,
 Nu heerscht met God, alle eeuwen uit en in.
 Geen Hengstebren magh haelen by de beecken
 Van 't eedle bloed der Ioffrem hier gevelt, ...

De aemulatiwedstrijd, die zowel de wereldgeschiedenis als de letterkunde kenmerkt, wordt, zoals we zagen, door Christus en na hem door de christelijke gedachte van de imitatio Christi, overtuigend gewonnen. De Joodse opvattingen zijn de mindere van de christelijke, maar spannen de kroon boven de heidense, die op hun beurt door vormvolmaaktheid een onaantastbare plaats innemen. Soms stelt Vondel heidens en Joods tegenover christelijk, soms christelijk tegenover Joods, soms bijbels tegenover heidens. Een fraai voorbeeld van de laatste beschouwingwijze vinden we in de Opdracht van 'Joseph in Dothan'³:

Wy, om in de schaduwe der aeloude Tooneeldichten van verre te volgen,
 kozen uit de zwaerigheid, gevallen onder de zonen van den aertsvader
 Iakob, de gebroeders in Dothan; en wouden liever stof uit Moses onfeilbare,
 als uit Weereltsche historie, of eenige Heidensche verziëring, nemen:
 overmits de heilige, boven andere geschiedenissen, altijd voor zich brengen
 een zekere goddelijcke majesteit en aanbiddelijcke eerwaardigheid, die
 nergens zoo zeer dan in treurspelen vereischt worden.

Ziehier nogmaals Vondels diepste overtuiging: hij wil de Griekse tragediedichter van verre volgen, meer is hem aan talent niet gegeven, groter kunstenaarschap kan hij niet het zijne noemen. Maar de stof voor deze tragedie ontleent de dichter, in tegenstelling tot de vorm, niet aan de oudheid: bijbelse geschiedenis gaat boven gefantaseerde verhalen en wereldse historien.

Nog eenmaal luisteren we naar de oudere Vondel, als hij zijn Psalmberijming aan Koningin Christina van Zweden opdraagt⁴:

Dat Memfis zwijge, en luistre naer d'orakels
 Van dit muzijk, een eer van 't hoogste feest.
 Athene zwichte, en stoffe op geene pennen
 Van Pindarus, die, om verwelckbren palm
 En lauwerier, in 't ydel renperck rennen:
 De Godtheit draeft hier op een' eedler galmen.
 Hier openbaert de Hoop van alle volcken
 Zich levendigh, op dien onfaelbren toon,
 En dringt met strael op strael door zwerck en wolcken,

1 *Makaria*: dochter van Herkules, die zich opofferde terwille van haar broer.

2 *is met die hoop gebleven*: is in die verwachting gestorven.

3 *W.B. IV*, p. 73.

4 *W.B. VIII*, p. 223.

Als Godts beloofde en lang verwachten Zoon.
Dees lier herbouwt geen stadt, die met haer muuren
En glans verzinckt in bloet, en smoock, en stof,
Maer Sion, dat alle eeuwen zal verduuren,
En eeuwich groeit in 's Allerhooghsten lof.

Egypte moet zwijgen, evenals Athene. In de Psalmen straalt Gods licht, zoals het later eens heller stralen zal bij Christus' komst. Oude culturen zijn vergaan, maar de lof van Sion is eeuwig.

Samenvatting.

1. *Het vak van dichter leert men in de school van het vertalen, in het bijzonder het vertalen van klassieke auteurs, die onovertreffbaar zijn wat de vorm betreft.*
2. *Daarna komt het op eigen wijze imiteren, door Hooft klassiek omschreven als 'nae 's Landts ghelegenheit verduytschen'.*
3. *Tenslotte de aemulatie, het overtreffen van het geïmiteerde voorbeeld. Voor Vondel staat het vast dat deze wedstrijd slechts gewonnen kan worden door naar inhoud het klassieke beeld te overtreffen. De inhoud der klassieke meesters kende de waarheid slechts ten dele, de Joden waren een stap verder, maar de waarheid is in Christus geopenbaard, onovertroffen en nooit meer te overtreffen.*

J.D.P. WARNERS